

YENİ SANAYİ ODAKLARI VE SANAYİNİN YENİ MEKAN ARAYIŞLARI: DENİZLİ VE GAZİANTEP ÖRNEĞİ^{***}

Hatice KARAÇAY-ÇAKMAK*, Lütfi ERDEN**

Özet

1980'li yıllarda, post-Fordist üretim sistemini irdeleyen kuramlarla birlikte, mekânın dinamizmini ve sosyo-ekonomik gelişim süreci içerisindeki belirleyiciliğini irdeleyen "yerel kalkınma ve yeni sanayi odakları tartışmaları" gündeme gelmiştir. Türkiye'de de son yıllarda Denizli, Gaziantep vb örnekleriyle, Anadolu'nun kaplanları gibi kimi tanımlamalar altında "yerel kalkınma ve yeni sanayi odakları" konuları tartışılmıştır. Çalışmamızda, bu bağlamda, Türkiye'de yeni sanayi odaklarının varlığı sorgulanarak, sanayinin yeni mekan arayışları olgusu incelenmiştir. Bu doğrultuda, yeni sanayi odakları olarak değerlendirilebilecek Denizli ve Gaziantep illerinin de kapsandığı toplam 17 ilimizin; (1) imalat sanayi üretim ve istihdam bileşim payları cinsinden gelişim trendi, (2) bunalım koşullarına uyumu, (3) dışa açılma süreciyle birlikte verimlilik artışları ve teknolojik dönüşüm süreci uygulamalı analiz altında ele alınmış ve bu iki il örneği temelinde, sanayinin yeni mekan arayışı olgusunun ve yerel kalkınma yaklaşımının Türkiye için geçerliliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yerel Kalkınma, Yeni Sanayi Odakları

Abstract

In 1980s, starting with the conceptual arguments on the post-Fordist production system, attention has recently been given to the issues of "local development and new industrial districts". In this regard, a few cities in Turkey such as Gaziantep and Denizli have been termed "Anatolian tigers" with the arguments that these cities could be new industrial districts. This study focuses on the phenomenon of "spatial search for manufacturing" in an effort to investigate the issue of whether there exist any new industrial districts in Turkey. To this end, for 17 cities, the following features of each are examined: (1) overall pattern and trends in the shares of production and employment in manufacturing sector (2) speed of adaptation to recession conditions (3) changes in productivity with the process of openness to trade. As a result, the study raises arguments on the validity of local development approach and the concept of spatial search for manufacturing in Turkey.

Keywords: Local Development, New Industrial Districts

---

^{***} Bu çalışmanın ilk versiyonu Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomi Yaz Seminerleri(EYS-2004)'de sunulmuştur. Temmuz,2004; Denizli

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, Ankara

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü, Ankara

1. GİRİŞ

1970'li yılların sonunda Fordist üretim sisteminin çözülüp, post-Fordist üretim sistemine geçilmesiyle birlikte, eski geleneksel bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma anlayışı prestij kaybetmeye başlamış; post-Fordist kuramlar çerçevesinde, mekanın dinamizmini ve sosyo-ekonomik gelişim süreci içerisindeki belirleyiciliğini irdeleyen yerel kalkınma anlayışı gündeme gelmiştir. Son yıllarda, Türkiye'de de, Denizli, Gaziantep gibi örneklerle, Anadolu'nun kaplanları gibi kimi tanımlamalar altında "yerel kalkınma ve yeni sanayi odakları" konuları tartışılmıştır.

Çalışmamızda bu bağlamda, Türkiye'de yeni sanayi odaklarının varlığı sorgulanarak, sanayinin yeni mekan arayışları olgusunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilk bölümünde, incelemenin teorik arka planını oluşturmak amacıyla, yerel kalkınma yaklaşımı ve yeni sanayi odakları kavramı genel hatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de yeni sanayi odakları olarak değerlendirilebilecek Denizli ve Gaziantep illerinin de dahil edildiği toplam 17 ilin; (1) toplam sanayi üretim ve istihdam bileşim paylarındaki gelişim trendi, (2) bunalım koşullarına uyumu, (3) dışa açılma süreciyle birlikte verimlilik artışları ve teknolojik dönüşüm süreci uygulamalı analiz altında incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise yerel kalkınma yaklaşımı altında ele alınan yeni sanayi odaklarının temel özellikleri ile, Denizli ve Gaziantep gelişme odaklarının temel özelliklerinin daha spesifik bir karşılaştırılması yapılarak, bu iki gelişme odağı örneğinde, yerel kalkınma yaklaşımının Türkiye için geçerliliği değerlendirilmiştir.

1.1. Kalkınma İktisadında Yerel Kalkınma Yaklaşımı ve Yeni Sanayi Odakları

II. Dünya savaşı sonrası, gerek siyasi bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş az gelişmiş ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarına ulaşabilmeleri, gerek savaş sonrası sarsıntı geçiren sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerini düzeltebilmeleri amacıyla ortaya çıkan kalkınma iktisadının 1950-60'lı yıllara damgasını vuran geleneksel literatüründe, iktisadi gelişim süreci esas olarak dört konu ekseninde işlenmiştir: (1) sanayileşme, (2) emeğin hareketliliği, (3) hızlı sermaye birikimi ve (4) aktif ve planlamacı devlet (Sen, 1983). Bu çerçevede, aktif ve planlamacı devlet anlayışı ile birlikte, 1950'li yılların başından 1970'li yılların sonuna kadar, bölgesel kalkınma, bölgesel planlama ve planlama politikaları, kalkınma iktisadının oldukça popüler konuları olmuştur.

Ancak, 1970'li yıllarda kalkınma iktisadının kaydettiği başarısızlık, kalkınma iktisadının bir alt disiplin olarak varlığının da sorgulanmasına neden olmuştur. Böylece, geleneksel kalkınma literatürünün ortaya attıkları politika önermelerinde başarılı olamaması; bu literatürün ele almış olduğu konuların *yanlış yönlendirilmiş* olabilme ihtimalini ikincil planda bırakarak, bu konuların *yanlış*

olduğu fikrini yaygınlaştırmıştır. Yaşanan bu süreç, 1950-60'lı yıllarda oldukça prestij kazanan planlama fikrinin de hızla değer kaybetmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, 1980'li yılların başındaki dünya ekonomik krizi ve bu krizle birlikte pek çok ülkede uygulanan devletin ekonomideki ağırlığını küçültme politikaları, pek çok ulus devletin bölgesel kalkınma ve bölgesel planlama politikalarının sürdürülemezliğini de sağlamıştır.

1970'li yılların sonunda ve 1980'li yılların başında yaşanan dünya ekonomik bunalımı ile birlikte, üretimin yeniden yapılanmasına gidilmiş ve büyük ölçekli, kitle üretimin gerçekleştiği Fordist üretim sistemi yıkılmıştır. Sonuçta yaşanan bu bunalım, üretimin her aşamasında Fordist üretim yapısından çok daha esnek bir yapı gösteren ve bu nedenle günümüz dünya kapitalizm krizlerine daha fazla mukavemet sağlayan post-Fordist üretim sistemine geçilmesine olanak vermiştir. Fordist üretim sistemi, kısaca, homojen malın kitlesel üretimi, stoklama, üretim sonrası kalite kontrolü, kaynak yönlendirici üretim, dikey bütünleşme gibi temel özellikler taşıyan, post-Fordist üretim sistemi farklılaşmış ürünlerin esnek, küçük ölçeklerde üretimi, sıfır stok üretim, üretim sırasında kalite kontrolü, talep yönlendirici üretim ve düşey ayrışma, tam zamanında bağlantı sağlama (JIT) gibi özellikler taşıyan bir üretim sistemi olarak tanımlanabilir (TMMOB, 1991:11). Bu yeni üretim sisteminin birincil özelliği esneklik olduğundan, post-Fordist üretim sistemi ile birlikte ve çoğu zaman aynı anlamda değerlendirilen “esnek birikim rejimi” yada “esnek uzmanlaşma” kavramları da kullanılmıştır².

Fordist üretim biçiminden post-Fordist üretim biçimine geçişle birlikte, emeğin ve işgücünün yeniden tanımlanmasında, firmalar arası ilişkilerde, üretim ölçeği yapısında, mekana bakış açısında vb. ciddi bir dönüşüm söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, işbölümünün ve tanımlamaların katı bir şekilde yapıldığı, sendikalaşma ile iş güvencesinin elde edildiği, dikey bütünleşme altında büyük ölçekli firmalarla üretimin gerçekleştiği, sosyo-ekonomik ilişkilerde mekanın statik varsayıldığı bir yapıdan (yani, Fordist üretim sisteminden); ağ örgütlenmeleri içerisinde yer alan küçük ve orta ölçekli işletmelerin başat olduğu, işbölümü ve tanımlamaların esnekleştirildiği, sendikalaşmanın eski önemini yitirdiği ve farklılaşmış ücretlendirmenin yapıldığı, sosyo-ekonomik ilişkilerde mekanın dinamik varsayıldığı bir yapıya doğru (post-fordist üretim sistemine) dönüşüm sağlanmıştır.

Fordist üretim sisteminden post-Fordist üretim sistemine geçiş sürecinde, yukarıda ele aldığımız konular temelinde bir dönüşüm sürecinin yaşanmış olması, çeşitli sosyal disiplinlerde de, bu konular ekseninde bir paradigma değişiminin yaşanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Fordist üretim sistemini açıklamaya çalışan ve bu sisteme yönelik politika önermeleri sunan geleneksel kalkınma iktisadı, post-Fordist üretim sistemine geçişle birlikte çözülmeye başlamış ve böylece, kalkınma iktisadında da yeni üretim sistemine uygun paradigma değişimi yaşanmıştır.

1950-60'lı yılların tüm geleneksel kalkınma iktisatçıları büyük yatırım hamlesinin (*big push*) altını çizerken, Fordist üretim sistemine uygun bir biçimde, bu yatırım hamlesi için gerekli bir unsur olarak *büyük ölçekli üretime* birincil önem vermişler ve büyük ölçekli üretim biçimine uygun düşen *işgücü, firma yapısı ve firmalar arası ilişkileri* tanımlamışlardır. Büyük yatırım hamlesinin ve sürekli pozitif büyümenin sağlanabilmesi için çeşitli politika önermeleri ortaya koyan geleneksel kalkınma iktisatçıları, yine Fordist üretim sistemini inceleyen tüm kuramlar gibi, *mekan ögesini* etkisiz, ölü olarak varsayarak, gelişme dinamiğini açıklamada mekanın etkisini göz ardı etmişlerdir. Geleneksel kalkınma iktisatçıları, aynı zamanda, bu büyük yatırım hamlesi için aktif ve planlamacı devletin önemini belirtirlerken, bölgesel farklılıkların giderilmesi adına *bölgesel kalkınma ve bölgesel planlama politikalarını* da ortaya koymuşlardır.

Diğer taraftan, post-Fordist üretim sistemine geçişle birlikte kalkınma iktisadı yeni bir paradigma arayışına yönelmiştir. Böylece, postmodern ve post-Fordist kuramlarla birlikte, 1950-60'lı yılların geleneksel kalkınma iktisadında, ölü, sabit ve diyalektik olmayan biçimde tanımlanan mekana yeni bir bakış biçimi getirilmiştir. Bu yeni bakış biçiminde mekan, tüm sosyal, ekonomik, kültürel ve politik gelişmelerin doğal bir bileşeni olarak sunulmuş, diğer bir deyişle, mekan, edilgen bir unsur olmaktan çıkarılarak, tüm yapının oluşumu ve üretilmesinde etken bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Eraydın, 1992: 31). Mekanın toplumsal ve ekonomik olayları açıklamada etken bir unsura dönüştürülmesi, kalkınma modellerinde mekanın dinamizmini ve özgünlüğünü değerlendiren yerel kalkınma yaklaşımı tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Yerel kalkınma, kısaca, bir yöreye özgü dönüşüm süreçlerinin harekete geçirilme süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç içerisinde büyük ölçekli kamu/özel kesim yatırımların ağırlıkta olduğu bölge planları yerine, daha küçük ölçeğin, sürdürülebilirliğin, katılımcılığın ve her alt bölgenin kendine özgü potansiyellerinin göz önüne alındığı bir kalkınma çizgisi hedeflenmektedir. Böylece, yerel kalkınmada, planların müdahale alanının standart bir yaklaşımı yerine, o yörenin kendine özgü koşulları, ekonomik, sosyal, çevre ve mekansal yapıları ile insan kaynaklarının durumunu göz önünde bulunduran bir yaklaşım önem kazanmaktadır (Elvan,2002: 94).

Bu yeni yaklaşım altında, küreselleşme-yerelleşmenin karmaşık diyalektiği yakalanmaya çalışılmış ve küresel bir dünyaya entegrasyon sürecine daha iyi uyum gösterebilecek üretim örgütlenmesi esnekliğine; küçük ve orta ölçekli işletmelere; yerelin özgünlüğüne; yerelin kültürel, tarihi ve coğrafi vb. olarak yenilenemez karşılaştırmalı avantajlarına dayalı yeni bir endüstriyel kalkınma modeli geliştirilmiştir. Öz olarak kalkınmanın içselleştirilmesi sürecine dayanan yerel kalkınma yaklaşımı ve bu yaklaşımın yeni sanayi odakları (*industrial districts*) olarak adlandırılabilir endüstriyel kalkınma modelleriyle birlikte, bölgelerin kendilerine özgün kaynaklarına dayanarak bölgesel/yerel refah-yaratıcı

mekanizmaların nasıl işleyebileceği ve böylece bölge/yörelere, aktif bir şekilde kendi geleceklerini nasıl kontrol altına alacakları gösterilmeye çalışılmıştır (Coffey ve Polese, 1985).

Yerel sanayinin gelişmesi ve giderek acımasızlaşan uluslararası piyasada kalıcı bir yer edinebilmesi için, bu sanayi odaklarında üç önemli mekanizmanın çalışması gerekmektedir (Maillat, 1997:7). Kalkınmanın içselleşmesi ve yerel sanayileşme sürecinin gerçekleşmesi için gerekli ilk mekanizma olarak, bölgesel/yerel birimlerin (fiziki ve beşeri sermaye, know-how-bölgesel sermaye, ajanlar vb) ve bu birimler arasındaki karşılıklı etkileşimin tetiklediği yenilikçilik mekanizması ele alınmıştır (Sengenberger ve Pyke, 1991). İkinci olarak, sistemin federatif yeteneğini güçlendirme süreci olarak, kolektif kimlik değerlerini, ortak akıl, işbirliği ve dayanışmayı sağlayan ve bu noktada kalkınmanın içselleşmesi sürecini besleyen kültürel entegrasyon mekanizması değerlendirilmiştir. Son ve belki de en önemli mekanizma olarak, yerel kalkınmanın kendi kendini besleyen sürece girebilmesi için gerekli yeniden üretim mekanizması kabul edilmiştir. Beccattini ve Rullani (1995)'in belirttiği gibi, "üretim, veri teknoloji altında, yalnızca girdileri çıktılara dönüştürme süreci değildir, aynı zamanda üretim sürecinin kendi kendini sürdürebilmesi için gerekli beşeri ve fiziki koşulları yeniden yaratma sürecidir (Maillat, 1997:9). Yerel ekonomileri küresel dünyaya taşıyacak mekanizmaları geliştiren yeni sanayi odakları modeline göre, yerel ekonominin uluslararası piyasaya entegrasyonunun sağlanması ve bu mekanizmaların çalışması için tüm sanayi odaklarına otomatik olarak sunulacak, kalıplaşmış bir program bulunmamaktadır.

Yeni sanayi odakları literatüründe bahsedilen sanayi odakları homojen bir yapı göstermemektedir. Bu literatür altında esas olarak iki tip sanayi odağından bahsetmek mümkündür: Birinci grupta, zanaatsal bilgiye dayalı ve geleneksel olarak uzmanlaşmış sektörlerin oluşturduğu sanayi odakları yer alırken, ikinci grupta, Silicon vadisi tipi, daha çok ileri teknoloji yoğun sektörlerle dayalı odaklar yer almaktadır (Pınarcıoğlu, 1998: 3). Burada dikkat edilmesi gereken unsur, geleneksel anlamda uzmanlaşmış sanayi odaklarının küçük sanayi kümelenmeleri olgusu ile karıştırılmaması gereğidir. Geleneksel kökenli yeni sanayi odaklarının en ayırt edici özellikleri; belli bir sektörde uzmanlaşması, küçük ve orta ölçekli sanayi birimlerinin egemen olması, firmalar arası dayanışma ağları, kaliteye dayalı bir rekabet ortamı ve bu yolla ulaşılan ortak verimlilik artışı ile fason ilişkilerin yoğunluğudur (Eraydın, 2002: 24). Özellikle bu tip sanayi odaklarında; ortak sosyal ve kültürel yapı, ortak değerler, davranışlar ve dilin paylaşılması, yüz yüze ilişkiler yardımıyla dayanışma ağının, bilginin yayılmasının ve yaratıcı ortak düşüncenin gelişmesi faktörü önem arz etmektedir.

Bu noktadan bakıldığında, kayda değer yerel sanayileşme çabalarının yapıldığı ve belli bir sektörde uzmanlaşmış orta ve küçük ölçekli işletmelerin giderek arttığı Türkiye ekonomisinde, bu yerel sanayileşme çabalarının küçük

sanayi kümelenmelerinin ötesine gidip gitmeyeceği; küreselleşen bir dünyada bu yerel sanayileşme çabalarının uluslararası piyasalarla kalıcı bir bütünleşme yaratıp yaratmayacağı önem kazanmaktadır. 1990'lı yıllardan beri, Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, İçel vb. örnekleri altında, yerel kalkınma ve sanayileşme olgusu, pek çok akademisyen, politikacı ve bürokrat tarafından değerlendirme altına alınmıştır. Yine, böyle bir değerlendirme amacıyla yapılan bu çalışmanın bundan sonraki bölümünde, Türkiye'de gelişen yerel sanayileşme çabaları, yeni sanayi odakları tartışmaları ekseninde ve uygulamalı analiz altında incelenmiştir.

1.2. Türkiye'de Yerel Kalkınma Olgusu ve Sanayinin Yeni Mekan Arayışları

Küreselleşme ve yerelleşme kavramlarının birbirlerini bütünlendiği bir dünyada, küreselleşen dünyaya eklenme arayışları çerçevesinde, yerel kalkınma politikalarının Türkiye'deki geçerliliğini incelemek oldukça önem arz etmektedir. Son dönemlerde sanayinin yeni mekan arayışlarının ve yeni üretim biçimlerinin gelişebileceği mekansal birimlerin tanımlanmasına yönelik çeşitli çalışmalarda iki ana ölçüt kullanılmaktadır; hızlı gelişim ve önemli verimlilik artışları (Eraydın, 1992:35). Çalışmamızda, bu temelde, Türkiye'de son yıllarda önemli bir performans gösteren iki potansiyel gelişme odağının -Denizli ve Gaziantep- incelenmesi amaçlanmış ve bu amaç çerçevesinde, son 5 yıl ortalamasına göre, Türkiye'de imalat sanayi üretiminin %1 ve üzeri pay alan 17 ilin; (1) toplam sanayi üretim ve istihdam bileşim paylarındaki gelişim trendi, (2) bunalım koşullarına uyumu, (3) dışı açılma süreciyle birlikte verimlilik artışları ve teknolojik dönüşüm süreci uygulamalı analiz altında ele alınmıştır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise, bu iki gelişme odağının ana özellikleri ile geleneksel kökenli sanayi odaklarının gösterdikleri ana özellikleri karşılaştırarak, bu iki örnek temelinde yerel kalkınma yaklaşımının Türkiye için geçerliliği değerlendirilmiştir.

(1) Çeşitli İller Bazında Toplam İmalat Sanayi Üretim ve İstihdam Bileşimi: Türkiye'de yeni sanayi odakları olabilecek kimi illerin imalat sanayi sektörü cinsinden gelişim trendini gözlemleyebilmek için, toplam imalat sanayi üretiminin %1 ve üzerinde pay almış toplam 17 ilin imalat sanayi üretim ve istihdam bileşimi incelenmiştir. Tablo 1'den de görüldüğü üzere, İstanbul halen en önemli imalat sanayi üretim merkezi olmakla birlikte, son yıllarda bir düşme seyri yaşamıştır. Benzer şekilde, 1980'lerin ortasından itibaren Kocaeli ilinde önemli bir üretim payı düşmesi yaşanırken, yine önemli imalat merkezleri olan Adana ve Ankara'nın sanayi üretim payında da kısmi azalmalar gözlenmiştir. Diğer taraftan, Tekirdağ, Denizli, Bursa, Manisa, Gaziantep gibi bazı illerde üretim pay artışları gözlenmiştir.

Tablo 1. Çeşitli İller İtibariyle İmalat Sanayi Üretim Payı

	1987	1989	1991	1993	1994	1996	1998	1999
Adana	4,51	4,21	4,13	3,91	4,15	3,30	3,20	3,13
Ankara	4,42	2,65	3,19	3,39	3,33	3,61	4,27	4,04
Balıkesir	1,24	1,23	1,05	1,13	1,17	1,08	1,16	1,13
Bursa	5,36	5,91	6,76	8,06	7,57	8,11	7,45	7,68
Denizli	0,85	0,93	0,88	1,12	1,35	1,79	1,77	1,87
Eskişehir	0,76	0,81	0,57	1,23	1,01	1,23	1,19	1,29
Gaziantep	1,01	1,03	0,72	0,77	0,93	0,56	1,28	1,39
Hatay	1,29	1,20	1,38	1,29	1,61	1,44	1,39	1,69
İçel	3,01	3,32	2,82	2,64	2,09	2,40	1,99	2,62
İstanbul	27,92	27,56	28,35	28,55	27,24	26,34	24,88	24,08
İzmir	11,10	12,65	12,18	12,36	12,84	12,86	11,55	12,39
Kayseri	0,97	1,01	1,09	0,96	1,25	1,35	1,54	1,47
Kocaeli	17,62	16,33	14,11	12,82	12,98	12,78	11,86	11,09
Konya	1,52	1,44	1,30	1,27	1,34	1,41	1,50	1,54
Manisa	1,14	1,31	1,69	1,67	1,79	2,01	2,28	2,30
Sakarya	0,76	0,56	0,77	0,80	0,76	1,11	1,22	1,14
Tekirdağ	1,65	1,51	1,93	2,13	2,80	2,53	3,77	3,75
Zonguldak	2,87	2,92	2,08	1,93	2,10	0,96	1,56	1,03

Kaynak: DİE'nin çeşitli İmalat Sanayi Yıllıkları kullanılarak hesaplanmıştır.

Yine, benzer şekilde, Tablo II'den, toplam imalat sanayi istihdam bileşimine göz atıldığında, imalat sanayinde oldukça önemli yer tutan İstanbul, Kocaeli, Adana ve Ankara illerinin, üretim paylarındaki kadar olmasa da, istihdam paylarında da azalma yaşandığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, yine, Tekirdağ, Denizli, Gaziantep, Manisa, Bursa illerinin toplam imalat sanayi istihdam payında önemli artışlar kaydedilmiştir.

Sonuç olarak, ele aldığımız illerin imalat sanayi üretim ve istihdam bileşimini değerlendirdiğimizde, İstanbul başta olmak üzere Kocaeli, Ankara, Adana illerinin, halen önemli sanayi merkezleri olsalar da, 1990'lı yıllarda biraz kan kaybına uğradıkları; imalat sanayi üretiminde dördüncü büyük şehrimiz olan Bursa'nın üretim ve istihdam paylarını korumak bir tarafa, arttırdığı görülmektedir. Diğer taraftan, son yıllarda Tekirdağ, Denizli, Gaziantep, Manisa, Eskişehir gibi bazı illerin kendi içlerinde önemli çıkışlar yaptığı gözlenmektedir.

(2)Çeşitli İllerin Bunalım Koşullarına Uyumu; Yapıları gereği üretim esnekliğine sahip olan küçük sanayi işletmeleri, bu özelliklerinden dolayı post-Fordist üretim sisteminin vazgeçilmez ekonomik birimleri haline gelmektedir. Endüstriyel ortamda esneklik, bir üretim sürecinden ve ürün grubundan diğerine kolayca geçebilmek ve üretim miktarını kısa dönemde kolayca ayarlayabilmektir

(Kaya ve Peçen, 1999). Bilindiği gibi, esnek üretim sisteminin bir uzantısı olarak değerlendirilen yerel kalkınma yaklaşımında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ve bu işletmelerin egemen olduğu yeni sanayi odaklarının üretim sistemindeki esnekliği ve talep değişmelerine kolay uyumu nedeniyle, dışsal şoklara ve iktisadi krizlere karşı daha başarılı olduğu kuramsal ve ampirik çalışmalarda öne sürülmüştür.

Tablo 2. Çeşitli İller İtibariyle İmalat Sanayi İstihdam Payı

	1987	1989	1991	1993	1994	1996	1998	1999
Adana	4,76	4,52	4,19	4,05	3,83	3,39	2,92	2,94
Ankara	5,72	4,24	4,08	4,29	4,39	4,41	5,13	5,34
Balıkesir	0,94	1,05	1,07	1,00	1,07	1,14	0,99	1,08
Bursa	6,01	6,56	7,45	7,90	8,07	7,93	9,39	8,89
Denizli	1,10	1,21	1,17	1,47	1,60	2,75	3,03	3,17
Eskişehir	1,81	1,76	1,82	1,78	1,84	1,58	1,69	1,84
Gaziantep	1,30	1,34	1,06	1,49	1,50	2,02	1,85	2,02
Hatay	1,98	1,86	1,95	1,64	1,61	1,30	1,08	1,08
İçel	1,62	1,47	1,21	1,09	1,10	1,17	1,34	1,38
İstanbul	29,30	29,62	29,27	29,91	29,32	29,15	27,56	27,13
İzmir	9,23	9,01	9,15	9,62	9,74	10,13	8,65	8,16
Kayseri	1,79	1,73	1,98	1,82	2,04	2,16	2,17	2,21
Kocaeli	6,06	6,08	5,49	4,87	4,90	4,64	5,12	5,32
Konya	2,25	1,87	1,94	1,73	1,78	1,58	1,55	1,66
Manisa	1,77	1,91	2,03	1,93	1,94	1,91	1,87	2,04
Sakarya	1,13	1,42	1,09	1,04	1,08	1,12	1,26	1,25
Tekirdağ	1,95	2,10	2,39	2,58	2,71	3,13	4,13	4,15
Zonguldak	2,62	2,18	2,35	2,02	1,94	0,90	0,81	0,85

Kaynak: DİE'nin çeşitli İmalat Sanayi Yıllıkları kullanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye'de yeni sanayi odakları olabilecek bazı illerin bunalım koşullarına karşı esnekliğini değerlendirebilmek için, 1988-1999 döneminde bazı illerin sanayi üretim ve istihdam artış hızı gösterilmiştir. Tablo 3'den de görüldüğü gibi, Bursa, Tekirdağ, Denizli, Gaziantep, Manisa örnekleri, dönemler itibariyle, üretim ve istihdam artışı cinsinden, genellikle Türkiye ortalamasının üzerinde bir performans gösterirken; Adana, Ankara ve Kocaeli illerinin bu performansı yakalayamadıkları gözlenmektedir. Diğer taraftan, spesifik olarak kriz yıllarına göz atıldığında, 1994 krizinde, Denizli, Gaziantep, Manisa ve Tekirdağ illerinin bunalım koşullarına görece olarak uyum sağladığı kaydedilmektedir. 1999 krizi değerlendirildiğinde, yine 1994 krizinde olduğu gibi, Denizli, Gaziantep, Tekirdağ, Manisa illerinin yanı sıra, Eskişehir ilinin de bunalım koşullarına daha iyi uyum sağladığı gözlenmektedir.

(3)Çeşitli İllerin Verimlilik Analizi: Bu analizi gerçekleştirebilmek için, çalışmada üç önemli gösterge değerlendirilmiştir. Öncelikle, teknolojik değişimin en kaba göstergelerinden biri olarak verimlilikteki artışı ifade eden işçi başına katma değer ele alınmıştır. Daha sonra sermaye yada emek yoğun bir teknik gelişmenin varlığını inceleyebilmek için sermaye/emek oranları incelenmiştir. Son olarak, teknolojik değişimi gösterebilmek için toplam faktör verimliliği oranları (TFVO)¹ elde edilmiştir. Tablo 4'den de görüldüğü üzere, yerel kalkınma anlayışı çerçevesinde, yeni sanayi odakları olarak değerlendirdiğimiz Denizli ve Gaziantep illerinde işçi başına katma değer düzeyleri, izlediğimiz tüm dönemler boyunca, hem mutlak olarak Türkiye ortalamasını altında kalmış, hem de kendi içlerinde kayda değer bir artış yaşamamıştır. Diğer taraftan, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Bursa, Ankara gibi sanayi odaklarının yanı sıra, İstanbul ve İzmir metropoliten bölgelerin uzantısı olarak önemli gelişmeler kaydetmiş olan Manisa ve Tekirdağ illerinin işçi başına katma değerlerinde önemli artışlar yaşanmıştır.

Tablo 3. Çeşitli İller İtibarıyla İmalat Sanayinde Üretim ve İstihdam Artış Oranları

	1988-91		1994		1995-96		1997-98		1999	
	Y	L	Y	L	Y	L	Y	L	Y	L
Adana	2,35	-3,35	0,36	-9,53	-9,13	-0,88	6,55	0,19	-6,44	-7,44
Ankara	-0,32	-7,87	-7,19	-1,92	6,18	5,58	17,04	17,02	-9,46	-4,14
Balıkesir	0,97	3,16	-2,84	1,65	-1,72	8,73	11,71	0,90	-7,20	0,49
Bursa	9,28	5,24	-11,20	-2,28	5,80	4,41	3,27	17,34	-1,34	-12,74
Denizli	5,03	1,86	13,65	4,17	17,71	37,91	7,24	13,61	0,95	-3,72
Eskişehir	3,14	-0,03	-12,03	-1,09	12,38	-2,17	6,57	17,38	3,63	0,20
Gaziantep	-1,92	-4,69	13,89	-1,52	-16,39	8,78	77,19	41,96	4,19	-4,94
Hatay	6,92	-0,77	17,41	-6,23	-3,47	-5,21	6,83	-1,56	16,67	-7,95
İçel	4,65	-7,21	-25,44	-3,37	9,59	8,35	-0,89	17,15	26,21	-4,94
İstanbul	4,45	-0,19	-9,82	-6,18	0,28	5,01	4,75	4,91	-7,37	-9,29
İzmir	6,33	-0,44	-1,77	-3,11	2,10	7,37	2,21	-0,23	2,61	-13,14
Kayseri	6,64	2,32	22,41	7,24	6,09	8,35	15,52	8,20	-8,33	-6,23
Kocaeli	-0,40	-2,62	-4,33	-3,78	1,65	2,55	4,23	13,30	-10,51	-4,13
Konya	1,06	-3,94	0,16	-1,31	4,44	-0,73	11,31	6,85	-1,37	-1,32
Manisa	13,12	3,74	1,44	-3,63	8,09	4,44	14,76	6,93	-3,13	0,67
Sakarya	5,88	1,08	-10,00	-0,27	26,98	7,52	13,12	14,47	-11,17	-9,01
Tekirdağ	8,01	4,93	13,80	0,52	-2,68	13,06	24,89	13,00	-4,69	-7,29
Zonguldak	-1,74	-2,42	2,66	-7,95	-30,07	-25,96	13,40	2,19	8,19	-2,17
TÜRKİYE	4,11	-0,24	-5,47	-4,27	2,05	5,29	7,94	7,89	-4,30	-7,85

Kaynak: DİE'nin çeşitli İmalat Sanayi Yıllıkları kullanılarak hesaplanmıştır.

Bunun yanı sıra, yine Tablo 4'de yer alan sermaye/emek oranları cinsinden bir değerlendirme yapıldığında, Denizli ve Gaziantep illeri için, son yıllarda

sermaye/emek oranının yükseldiği gözlenmektedir. Bu durum, bu illerdeki işletmelerde emek tasarruflu bazı yeni yatırımların söz konusu olduğunu ve Denizli ve Gaziantep sanayicisinin bu noktada, teknolojik dönüşüm çabasında olduklarını göstermektedir. Bu iller dışında, genel olarak Türkiye'de sermaye/emek oranının düşük olması, Türkiye'deki sanayicilerin mutlak olarak ucuz emeğe dayanarak üretimlerini sürdürdüklerini, uzun dönemde verimliliği ve rekabet gücünü arttıracak düzeyde önemli beşeri ve fiziki yatırım atılımına girmediklerini göstermektedir.

Tablo 4. Çeşitli İller İtibariyle İşçi Başına Katma Değer ve K/L Oranı

	K/L oranı				işçi başına katma değer (milyon TL)			
	1987-89	1990-93	1994-96	1997-99	1987-89	1990-93	1994-96	1997-99
Adana	1,23	0,52	0,73	0,83	15,289	21,435	25,485	22,612
Ankara	0,72	0,44	0,58	0,60	11,864	17,741	21,288	20,325
Balıkesir	0,71	0,30	0,97	0,61	16,237	20,393	23,563	24,602
Bursa	1,11	0,90	1,53	1,21	14,039	20,918	25,514	18,071
Denizli	0,78	0,88	1,23	3,35	9,155	12,922	15,189	10,634
Eskişehir	0,31	0,23	0,60	0,53	7,926	15,058	17,998	16,548
Gaziantep	1,41	0,90	1,02	1,81	9,832	11,077	10,227	9,156
Hatay	4,07	0,05	0,70	0,14	11,120	11,916	14,273	24,228
İçel	0,94	0,31	0,77	0,98	39,010	72,291	70,686	62,574
İstanbul	0,69	0,55	0,77	0,61	15,139	21,171	21,622	22,026
İzmir	1,06	0,54	0,80	0,58	21,839	30,502	34,758	35,317
Kayseri	0,87	0,42	0,91	0,78	8,142	12,174	15,996	16,749
Kocaeli	0,90	0,62	2,66	0,87	41,777	62,230	73,495	64,452
Konya	0,58	0,23	0,98	0,56	12,071	15,243	19,504	17,090
Manisa	0,83	0,61	1,78	1,40	12,010	20,319	25,386	24,350
Sakarya	0,51	0,27	1,62	0,89	7,452	16,435	20,427	17,652
Tekirdağ	0,58	0,49	2,52	0,91	13,780	19,911	24,686	20,716
Zonguldak	0,42	0,10	0,57	0,60	29,493	17,058	29,985	46,811
TÜRKİYE	0,86	0,55	0,50	0,72	16,094	22,776	24,952	24,548

Kaynak: DİE'nin çeşitli İmalat Sanayi Yıllıkları kullanılarak hesaplanılmıştır.

Tablo 5'de toplam faktör verimlilik değerlerine bakıldığında, Denizli ve Gaziantep illerinin toplam faktör verimliliklerinin genellikle Türkiye ortalamasının üzerinde bir değer elde ettiği ve bu noktada pek çok metropoliten kentten daha iyi performans kaydettiği görülmektedir. Diğer taraftan, Gaziantep ve Denizli dahil, Türkiye'nin pek çok ilinde işgücü verimlilik değerlerinin ve toplam faktör verimlilik oranlarının ciddi anlamda bir artış kaydetmemesi bir tarafa, sürekli istikrarsızlıklar göstermesi, verimlilikle ilgili kalıcı ve istikrarlı politikaların uygulanmadığını ve verimliliğin konjonktürel dalgalanmalara bağlı olarak artış ya da azalış gösterdiği gerçeğini açığa çıkarmaktadır.

Sonuçta, yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında, Tekirdağ, Manisa, Denizli ve Gaziantep illerinin hızlı gelişim kaydettikleri ve bunalım koşullarına görece olarak daha iyi uyum sağladıkları ve teknolojik dönüşüm çabasına girdikleri gözlenmektedir. Ancak, bu dört ilin gelişim seyrinin nitelik olarak birbirlerinden farklılıklar arz ettiği ifade edilebilir. Tekirdağ ve Manisa yörelerinin gelişim sürecinin kaynağı olarak metropoliten sanayi merkezlerindeki taşmalar gösterilmektedir. Tekirdağ yöresi, en önemli sanayi merkezimiz olan İstanbul sanayi odağının doğuya doğru uzantısının belli bir gelişim seyrini tamamlaması ve bu nedenle yeni sanayi üretiminin batıya doğru taşması nedeniyle önemli bir sanayi noktası olma sürecine girerken, Manisa yöresi ise ikinci büyük sanayi odağımız olan İzmir'deki sanayileşme sürecinin uzantısı olarak önemli bir gelişim süreci içerisine girmiştir. Manisa'nın bu gelişim sürecinde, İzmir'deki yüksek arsa fiyatlarından kaçmak isteyen sanayiciler kadar, Manisa'da kurulan organize sanayi bölgesi de etkili olmuştur (Eraydın, 2002). Diğer taraftan, Gaziantep ve Denizli yörelerinin gelişim süreci oldukça farklı niteliktedir. Bu yörelerin gelişim sürecinin kaynağı olarak bu yörelerin belirli bir ivme kazanan içsel dinamikleri; tarihsel, kültürel ve coğrafi özgünlükleri öne sürülmektedir. Geçmişten gelen üretim kültürleri, bu üretim kültürlerinin günümüz geleneksel sanayi sektörleri üzerinde yarattıkları pozitif dışsallıklar ve kazanılan başarılı ekonomik performansların yöre içi sermayeye dayandırılması, Gaziantep ve Denizli yörelerinin Türkiye'nin yeni sanayi odakları olarak kendilerini ispatladıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Çeşitli İller itibarıyla Toplam Faktör Verimlilik Oranları

	1988	1989	1990	1991	1994	1996	1998	1999
Adana	2,28	-3,05	0,56	2,82	5,66	-9,05	-4,71	-2,36
Ankara	2,18	-8,64	4,61	1,90	5,19	-6,28	-2,37	-4,99
Balıkesir	24,68	-17,07	-5,86	-16,65	0,16	2,71	-5,83	-21,46
Bursa	0,99	1,22	1,15	6,38	-2,35	9,14	0,16	-0,71
Denizli	-0,58	-1,14	-0,47	2,68	8,67	2,29	2,40	-1,26
Eskişehir	-2,02	4,84	9,58	-9,92	-12,17	2,83	-3,61	-5,98
Gaziantep	1,22	-9,33	0,54	-7,82	7,61	-4,18	9,30	-4,88
Hatay	-15,27	-19,82	-11,55	2,24	7,20	11,04	5,02	-2,66
İçel	-4,60	18,82	2,34	-2,02	-15,74	-0,68	-1,64	16,74
İstanbul	0,68	1,01	0,72	3,07	-3,55	-1,50	-0,19	-3,82
İzmir	13,36	-4,44	-0,53	-0,78	2,75	-4,85	-0,73	0,50
Kayseri	4,76	4,08	0,31	3,60	3,62	-6,11	1,75	-4,69
Kocaeli	3,33	0,28	2,39	3,36	-0,47	-8,10	-0,54	-7,79
Konya	9,80	-8,02	-6,29	3,39	-1,45	-7,27	-5,65	-4,10
Manisa	0,05	6,34	9,45	-0,55	9,95	-9,42	-5,41	-0,96
Sakarya	-0,71	-22,08	5,67	3,51	-13,58	3,40	-1,16	-0,41
Tekirdağ	11,43	-6,67	12,71	-2,20	-1,50	-9,74	-2,94	-3,91
Zonguldak	5,15	-16,97	-18,66	3,28	-2,42	-17,22	7,04	-26,03
TÜRKİYE	3,92	-0,15	0,94	4,04	-1,21	-4,12	0,52	-3,35

Kaynak: DİE'nin çeşitli İmalat Sanayi Yıllıkları kullanılarak hesaplanılmıştır.

Sonuç itibariyle, toplam imalat sanayi istihdam ve üretim paylarında kaydettikleri hızlı gelişim trendleri, iktisadi krizler karşısındaki görece olarak başarılı uyum sağlamaları ve büyük bir atılım içerisinde olmasalar da, ortaya koydukları teknolojik dönüşüm çabaları, belirtilen bu dört yörenin (Tekirdağ, Manisa, Denizli ve Gaziantep) son yıllarda Türkiye imalat sanayi sektöründe önemli gelişmeler kaydeden yöreler olmasını sağlamıştır. Ancak, bu dört yöreden, esas olarak Denizli ve Gaziantep yöresi, yerel kalkınma yaklaşımı altında Türkiye'nin yeni sanayi odakları olarak tanımlanan yöreleri olmuştur. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, Denizli ve Gaziantep yöreleri için yapılan bu tanımlamanın gerekçeleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1.3. Yerel Kalkınma Yaklaşımı Altında Denizli ve Gaziantep İllerinin Sanayi Odakları Olarak Değerlendirilmesi

Türkiye'de bilinen sanayi odakları dışında, sanayi gelişim başarısı gösteren ve bu kapsamda adından sıkça söz ettiren küçük sanayi kümelenme yerleri (Çanakkale, Konya, Kahramanmaraş gibi) olmasına karşılık, Denizli ve Gaziantep'in yeni sanayi odakları olduğu konusunda akademisyen, politikacı ve bürokratlar arasında bir fikir birliği oluşmuştur. Bu illerin, yerel kalkınma yaklaşımı altında incelenen *geleneksel sanayilere dayanan sanayi odakları* sınıflamasıyla ne kadar örtüştüğünü; firmaların yapısı, teknolojik düzey, yaratıcılık ve buluşçuluk, öğrenme süreci, üretim örgütlenmesi vb. konular temelinde değerlendirmesini yapabilmek için, çalışmamızda, bu değerlendirmeleri genel hatlarıyla veren Tablo 6 oluşturulmuştur. Bu tablonun oluşumunda, esas olarak, Eraydın (2002)'in çalışmasında yer alan bazı verilerden yararlanılmıştır.

Firma yapısı: Geleneksel kökenli sanayi odakları, belli bir sektörde uzmanlaşmaya dayanan, küçük ve orta ölçekli işletmelerin egemen olduğu bir yapı sergilemektedir. Buna paralel olarak, Denizli ve Gaziantep gelişme odaklarında da ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin yer aldığı gözlenmekte ve özellikle Denizli dokuma sektöründe uzmanlaşmaya yönelik bir sanayi yapısı bulunmaktadır. Her iki ilde de, 1996 yılı verilerine göre 100 kişiden fazla işçi çalıştıran işletmelerin toplam işletmeler içindeki payı %15'i aşmamaktadır. Yine her iki odakta da büyük ölçekli firmaların çoğunluğunun aile işletmesi olduğu gözlenmektedir. Denizli'deki büyük işletmelerin %84.2'si, Gaziantep'teki işletmelerin %86.1'i aile işletmesidir (Eraydın, 2002: 74).

Teknoloji: Tablo 6'dan da görüldüğü gibi, geleneksel kökenli sanayi odaklarında hem basit, hem ileri teknoloji kullanımı geçerlidir ve ileri teknoloji kullanımı giderek artmaktadır. Bu tanımlamaya daha uygun düşen Denizli gelişme odağı, Gaziantep odağına göre daha ileri teknoloji kullanmakta ve bu gelişme odağındaki işletmeler kendilerini teknolojik açıdan daha donanımlı görmektedirler (Pınarcıoğlu, 1998:204).

Yaratıcılık ve buluşçuluk: Her iki gelişme odağında ileri teknolojiden yararlanma ve Ar-Ge faaliyetleri sürdürme önemli boyutlarda değilken, yaratıcılık ve buluşçuluk kapasitelerinin, geleneksel kökenli sanayi odaklarına uygun bir biçimde daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Yerel birikmiş sözsüz bilgiye, çökelmiş deneyime dayanan yeni buluşlar, özellikle Gaziantep'te daha yoğun görülmektedir. Gaziantep'te 320 mevcut firmadan 45'inin ürün, 19'unun ise üretim süreci ile ilişkili patent aldığı gözlenmiştir. Denizli'deki 416 firmanın 60'ı yaratıcı nitelikte çalışmalar sürdürdüklerini belirtmektedir (Eraydın, 2002: 81).

Rekabet gücünün kaynağı ve öğrenme süreci : Her iki gelişme odağında da, formel ve enformel kurumların/aktörlerin etkileşiminden ve aynı mekanı paylaşan üretim aktörleri arasındaki ortak öğrenme sürecinden yararlanılmaktadır. Özellikle, Gaziantep'te "yaparak ve kullanarak öğrenme" süreci yanında, firmalar arasında veya firma - müşteri ilişkisi sürecinde öğrenme yaygındır. Her iki gelişme odağında kullanılan bir başka yöntem ise taklit veya öncü firmalar tarafından geliştirilen fikirleri uygulamaktır.

Üretimin örgütlenmesi: Denizli'de yoğun bir fason üretimi bulunmaktadır. Denizli imalat sanayindeki toplam firmaların %52'si fason üretim yapmakta iken, bu oran Gaziantep için %15,6 düzeyinde kalmaktadır (Eraydın, 2002: 37).

Pazar: Geleneksel kökenli sanayi odaklarında küçük pazara yönelik üretim söz konusu iken, bu durum Gaziantep iline daha fazla uygun düşmektedir. Çünkü, Denizli sanayicileri standart ürünleriyle dünya pazarında yer almaya çalışırken, Gaziantep'te asıl olarak iç pazara yönelik üretim yapılmakta, dış pazarda ise belli komşu ülkelere yönelinmektedir. Denizli'deki işletmelerin ihracat yaptıkları ülkeler asıl olarak Avrupa ülkeleri ve ABD iken, Gaziantep'teki firmaların ana ihracat pazarlarını Suriye, Rusya Federasyonu, Lübnan gibi komşu ülkeleri oluşturmaktadır.

Ürün yapısı: Her iki gelişme odağının da, bu literatür çerçevesinde değerlendirilen tasarım ve moda ağırlıklı yada çeşitlenmiş ve özel nitelikli ürünlere değil, standart ürünlere dayalı gelişme kaydettiği gözlenmektedir.

Sosyo-kültürel özellikler: Her iki gelişme odağında da, geleneksel kökenli sanayi odaklarının ana özelliklerinden biri olan ve piyasa koşullarınca tanımlanamayan ortak davranma kültürü, dayanışma ve yardım olguları gözlenmektedir. Bu iki gelişme odağında önemli bir olgu olan hemşehrilik ilişkisi, ortak hareket etme ve ilişki ağları oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda durumu görel olarak kötü olanlara yardımcı olmak yada üretime yeni katılanlara pek çok noktada destek olmak gibi kapitalist üretim yapılanmasında değerlendirilmeyen faaliyetleri de yaratmaktadır (Pınarcıoğlu, 1998; Eraydın, 2002).

Emek piyasası yapısı: Her iki gelişme odağı da dışardan göç almaktadır. Denizli, özellikle il içinden, Gaziantep ise hem il içinden hem de diğer illerden göç almaktadır. Bu illerde yaşanan iktisadi gelişme sonucu ücret artışları beklense de,

her iki gelişme odağının da göç alan merkezler olmaları nedeniyle böyle bir durum gerçekleşmemiş; ücretler metropoliten kentlere göre oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Her iki ilde de, özellikle kadın işçiler, büyük ağırlıkta soysal güvencesiz çalışmaktadır ve işçilerin çok büyük bir kesimi herhangi bir sendikaya bağlı değildir. Yine, her iki ilde de eğitim düzeyi açısından emek düşük niteliğe sahip olsa da, bu durum Gaziantep için daha belirgin yapı göstermektedir.

Kamu destekleme mekanizmaları: Bu bağlamda en önemli mekanizmalardan biri olarak değerlendirilen yatırım ve ihracat teşvik tedbirlerinden asıl olarak büyük ölçekli firmalar yararlınsalar da, küçük ve orta ölçekli işletmeler de belli bir düzeyde kazanç sağlamıştır. Diğer taraftan, Halk Bankası ve Kalkınma Bankası'nın yanı sıra, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimi için kurulan KOSGEB bir başka kamu desteğini oluştursa da, özellikle iletişim yetersizliği gibi kimi problemler bu kamu desteklerinin etkisini sınırlı kılmıştır. Son olarak, bu yörelerde oluşturulan organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi bölgeleri uygulamaları oldukça önemli bir altyapı ve destek sağlamıştır.

Yerel kurumlaşmalar ve dayanışma ağları: Yeni gelişim odaklarında; bunalım koşullarına uyum sağlamak, üyelerine yardım ve destek yaratmak, ortak hareket etmek, rekabet güçlerini geliştirebilmek gibi çeşitli amaçlar altında bazı ortak kurumlar (kooperatif, dernekler, odalar, SIAD'lar -çeşitli sanayi ve işadamları dernekleri-) oluşturulmuştur. Burada, vurgulanması gereken asıl nokta, bu kurumlaşmaların, benzer firmaların ortak çıkarlarını güdebilmek amaçlı oluşturulmuş dayanışma ağları olmasıdır. Bu noktada, Denizli, Gaziantep'e göre çok daha ileri düzeydedir. Denizli'deki en bilinen yerel kurumlaşma örneği Ege Hazır Giyim Sanayiciler Derneği (EGS)'dir.

Sonuçta, yerel kalkınma yaklaşımı literatüründeki iki temel sanayi odağından biri olan geleneksel kökenli sanayi odaklarının bazı temel özellikleri ile Denizli ve Gaziantep gelişme odaklarının bazı temel özelliklerini genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde, bu iki gelişme odağının pek çok noktada geleneksel kökenli sanayi odağı özellikleri gösterdiği gözlenmektedir. Yine, çalışmanın bir önceki alt bölümünde oluşturulan tablolara bakıldığında bu iki gelişme odağının dinamik bir yapı sergilediği kaydedilmektedir. Diğer taraftan, Denizli ve Gaziantep'in yerel kalkınma anlayışı çerçevesinde, yeni sanayi odakları olarak varlıklarını koruyabilmeleri ve uluslar arası piyasaya açılabilmesi, özellikle rekabet gücünün sürekli yüksek tutulmasına ve yeniden üretilmesine bağlıdır. Bu noktada, bu gelişme odaklarının, ucuz emeğe dayalı bir üretim yerine, verimliliği artıracak teknolojik gelişmelere başvurmaları; uluslararası piyasada yer edinmelerini ve karşılaştırmalı üstünlükler yaratmalarını sağlayacak çeşitlenmiş ve özel nitelikli ürün tasarımına yönelmeleri; yerel özgünlüklerini, çökelmiş yerel bilgilerini ve bunların yeniden üretimini küresel bir dünyaya taşımaları; sürekli olarak kendilerini bu alanlarda geliştirmeleri gerekmektedir. Pek çok sanayileşmiş ülkenin yerine getirmede zorlandığı bu koşulların, Türkiye gibi iktisadi kalkınmada belli

bir eşiği aşamamış bir ülkede başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, yerel sanayi birimlerinin sarf edecekleri çabalar kadar, yerel kurumlaşma ve dayanışma ağlarının oluşumuna, kamu destekleme mekanizmalarına, istikrarlı ve kalıcı hükümet politikalarına da bağlıdır.

Tablo 6. Geleneksel Sanayiye Dayanan Yeni Sanayi Odakları ile Karşılaştırma

Faktörler/ Koşullar	İleri teknoloji sanayi odakları	Geleneksel sanayi kollarında uzmanlaşmış odaklar	Gaziantep ve Denizli Örneği
Firmaların nitelikleri	-Değişik ölçekli ileri teknoloji firmaları	-Çoğunlukla küçük ve orta ölçekli firmalar, ileri derece uzmanlaşma -Aile işletmesi	-Her iki örnekte küçük ve orta ölçekli firmalar ve çoğunlukla aile işletmeleri egemen.
Teknolojik düzey	-Temelde ileri teknoloji kullanan firmalar, ancak geri teknoloji kullanan firmalar da var	-Hem basit, hem de ileri teknoloji kullanımının olması -Son dönemde daha ileri teknolojiye geçiş	-Her iki ilde de teknolojik düzey yetersiz, ama, Denizli sanayisi daha yüksek teknolojik düzeye sahip
Yaratıcılık ve buluşçuluk	-Ağ biçiminde ortak ürün geliştirme çabaları	-Formel ve enformel kurumların etkileşimi -Mevcut bilgi birikiminin özellikle sözsüz bilginin değerlendirilmesi	-Sözsüz bilgiye ve özellikle enformel kurumların etkileşimine dayanan belli düzeyde yaratıcılık kapasitesi, özellikle Gaziantep ili için geçerli.
Rekabet gücünün kaynağı	-Teknolojik yaratıcılık -Yaratıcı-buluşçuluğu destekleyen ortam	-"Yaparak ve uygulayarak öğren-me"nin sağladığı üstünlük -Küçük geleneksel üretim	-"Yaparak ve uygulayarak öğrenme"nin yanı sıra taklit ve öncüyü izleme ile gelişen öğrenme süreci
Ürün türü	-Teknoloji yoğun ürün	-Tasarım ve moda ağırlıklı -Çeşitlenmiş ve özel nitelikli	-Özellikle Denizli'de standart ürün söz konusu, Gaziantep'te de yeterli ürün çeşitlenmesi yok
Pazar	-Özel pazar nişlerine özel, dünya piyasası için standart ürün	-Küçük pazar nişlerine yönelik üretim	-Gaziantep sanayisi genellikle küçük pazara yönelik üretim yaparken, Denizli'de, standart ürünlerle dünya piyasasına yönelik üretim ağırlıkta

Tablo 6'nın devamı

Faktörler/ Koşullar	İleri teknoloji sanayi odakları	Geleneksel sanayi kollarında uzmanlaşmış odaklar	Gaziantep ve Denizli Örneği
Üretim örgütlenmesi	-Değişik örgütlenme deneyimleri söz konusu	-Uzmanlaşma ve esnekliğe dayalı örgütlenme -Sermaye/emeğin verimli bileşimin sağlayacak fason ilişkiler	-Uzmanlaşmaya dayanan ve fason üretim yapısı Denizli'de egemen, Gaziantep'te fason üretim çok düşük düzeyde
Sosyo- kültürel özellikler	-Zengin etnik yapı	-Ortak sosyal köken, davranış ve normu sağlayan kültürel bütünlük -Firmalar arası dayanışmayı destekleyen yöreyle özgü kurallar	-Ortak hareket etme ve birbirlerini koruyup kollama faaliyetleri yaratılan hemşehrilik olgusu
Emek piyasası	-Çok yüksek düzeyde eğitilmiş işgücü ile çok az becerili işgücü, -Çalışanların çoğunun sosyal güvencesi var -Sendikalaşma yok -Ücretler beceri düzeyi ne göre farklılaşıyor	-Hem becerili hem becerisiz işgücü -Çalışanların bir bölümü sosyal güvenlik kapsamında -Belli düzeyde sendikalaşma olsa da militan değil -Ücretler üretim dalına göre değişebilmekte	-Her iki ilde, ağırlıklı olarak becerisiz işgücü kullanımı -İki ilde de, sosyal güvencesiz çalışan işgücü oranı (özellikle kadın işgücü) yüksek -Düşük düzeyde seyreden ücretler, beceri düzeyine göre farklılaşma göstermiyor

2. GENEL DEĞERLENDİRME

1960'ların sonundan itibaren yaşanan ekonomik bunalım sonucu, Fordist üretim sisteminin çözülüp, post-Fordist üretim sistemine geçilmesiyle birlikte, mekan ögesi iktisadi gelişim sürecinde etkin, dinamik bir öge olarak değerlendirilmeye başlanmış ve bu çerçevede geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı yerine, mekanın önceliğini ve özgünlüğünü ortaya koyan yerel kalkınma yaklaşımı gündeme gelmiştir. Yerel kalkınma yaklaşımı ile birlikte, bölge ve yöreler, geleneksel kalkınma iktisadının modern, akılcı bilgi biçimince sunulan pasif rolünden sıyrılarak, tarihsel/kültürel zenginlikleri, kendilerine özgü nitelikler taşıyan kimlikleri ile küreselleşen dünyada varolma mücadelesi veren aktif birimler haline dönüşmüşlerdir.

Mekanın özgünlüğünü ve belirleyiciliğini ortaya koyan yerel kalkınma yaklaşımı ile birlikte, yeni sanayi odakları tartışmaları da gündeme gelmiştir. Yeni sanayi odakları literatüründe iki grup sanayi odağı ele alınmaktadır: Birinci grupta, zanaatsal bilgiye dayalı ve geleneksel olarak uzmanlaşılacak sektörlerin oluşturduğu

sanayi odakları yer alırken, ikinci grupta, Silicon vadisi tipi, daha çok ileri teknoloji yoğun sektörlere dayalı odaklar ele alınmaktadır. Yerel kalkınma anlayışı temelinde yeni sanayi odakları, öncelikle sanayileşmiş ülke kökenli örneklerden (*Emilia-Romagna- İtalya, Silicon vadisi-ABD, Baden-Württemberg-Almanya*) oluşsa da, son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde de başarılı yeni sanayi odakları örnekleri gözlenmektedir.

Türkiye'de de 1990'lı yıllarda, Denizli, Gaziantep gibi iller örneğinde geleneksel kökenli yeni sanayi odaklarının varlığı tartışılmaya başlanmıştır. Çalışmamız çerçevesinde, bu iki gelişme odağının, son yıllarda, diğer illere göre büyük bir performans göstererek, dinamik bir yapı sergiledikleri ve geleneksel sanayi kökenli yeni sanayi odakları olarak kendilerini ispatladıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, bu iki gelişme odağının sergiledikleri hızlı gelişim sürecinin, ileri teknolojiye; verimlilik artışına dayanan yüksek rekabet gücüne; yörenin kendine özgün niteliklerini gösteren ürün farklılaşmasına; küreselleşmiş bir dünyada sürekli olarak karşılaştırmalı üstünlüğünü koruyacak öğrenme ve geliştirme sürecine dayanmadığı da gözlenmektedir. Dolayısıyla, bu iki gelişme odağının, ulusal ve uluslararası piyasada rekabet güçlerini oluşturup, koruyabilmeleri için, "taklit ve öncüyü takip etme"nin yaygın olduğu bir üretim örgütlenmesi ve teknikten; yörelerin donanım ve özgünlüklerine bağlı olarak, standart bir üründe uzmanlaşma sürecinde veya ürün çeşitlenmesi sürecinde önemli adımlar atılmasına olanak sağlayacak üretim örgütlenmesi ve tekniklerine başvurmaları gerekmektedir. Bu çerçevede, ürün farklılaşmasına dayanan bir gelişme sürecinde, yerel farklılıkları ortaya çıkartıp, geliştirecek, yerel çökelmiş bilgileri geliştirip genişleterek dünyaya taşıyacak tasarım ve ürün çeşitlenmelerine yönelmeleri ve/veya standart üründe uzmanlaşmaya dayanan bir gelişme sürecinde, özellikle ucuz emeğe dayanan bir üretim örgütlenmesi yerine, işgücü ve toplam faktör verimliliğini arttıracak teknik gelişmelere dayanan bir üretim örgütlenmesine yönelmeleri önem arz etmektedir. Türkiye gerçeği düşünüldüğünde, bu iki gelişme odağının gerek ulusal, gerek uluslararası düzlemde rekabet güçlerini oluşturup, koruyabilmeleri; yerel sanayicilerin ortaya koyacakları çabalar kadar, yatırım, ihracat, finansman, eğitim, altyapı hizmetleri vb. konularında yerel sanayicilere destek olacak yerel veya merkezi yönetimlerin sağlayacakları kamu destekleme politikalarına da bağlı olduğu açıkça görülmektedir.

Diğer taraftan, yerel kalkınma olgusu, yalnızca iktisadi boyutu olan bir süreç değildir. Bu olgunun gerçekleştirilebilmesi için iktisadi olduğu kadar, sosyal ve siyasal yeniden yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Bu çerçeveden düşünüldüğünde, yeni gelişme odaklarının gelişmesine yönelik yönetim sistem düzenlemeleri, yerel-merkezi yönetim işbirliği, yerel kooperatifler, yerel bankalar, yerel esnaf-sanatkar birlikleri, dernekler gibi yerel kurumlaşmalar önem kazanmaktadır. Benzer şekilde, demokratikleşme sürecine ağırlık verilmesi, sivil inisiyatifin hızlandırılması, yerel halkın kendilerini ilgilendiren karar

mekanizmalarında söz sahibi olmalarını sağlayacak yerel yönetim yapısının kurulması da gerekmektedir.

Dipnot:

1. Toplam faktör verimliliği oranları, toplam üretim artış oranı ile ağırlıklandırılmış girdilerdeki (hammadde, işgücü ve sermaye) artış oranlarının toplamı arasındaki fark olarak hesaplanmıştır (Eraydın, 1992:191)

Toplam faktör verimliliği oranı şu şekilde formüle edilmektedir:

TFVO: $Gd - (aGI + bGK + cGL)$

Bu denklemde Gd üretim artış hızı, GK sermaye artış hızı, GL toplam işçi ücretlerindeki artış oranı, GI kullanılan hammadde değerindeki artış oranı ve a,b, c ise hammadde, sermaye ve işçi ücretlerinin baz yılda üretim değeri içindeki payı olarak tanımlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Elvan, Lütfi (2002), "Bölgesel Gelişme ve Bölgelerarası Gelişmişlik Farkları", Sayan, S. (der.), *Yerel Ekonomilerin Sürdürülebilir Kalkınması ve Çanakkale Örneği içinde*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, 93-115

Eraydın, Ayda (1992), *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Matbaası: Ankara

Eraydın, Ayda (2002), *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Matbaası: Ankara

Belussi, F. (1999), "Policies for the Development of Knowledge-intensive Local Production Systems", *Cambridge Journal of Economics*, 23, 729-747

Coffey, W. and M. Polese (1985), "Local Development: Conceptual Bases and Policy Implications" *Regional Studies*, 19: 85-93.

DİE (1970-2000), *Çeşitli Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri*, DİE Yayınları: Ankara

Kaya, N ve Peçen, Ü. (1999), *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları*, EGS Bank Bilim, Kültür ve Sanat yayınları: İstanbul

Kaytaz, M. (1994), "Subcontracting Practice in the Turkish Textile and Metal Working Industries", Şenses, F. (der.), *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context içinde*, Greenwood Press: London, 141-154

Humphrey, J. (1995), "Industrial Reorganization in Developing Countries: From Models to Trajectories", *World Development*, 23, 149-162.

- Maillat, D. (1997), "Interactions Between Urban System and Localized Productive System: An approach to Endogenous Regional Development", *European Regional Science Association, 37th Congress*, <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa97>
- Mann, M. (1996), "Neither Nation-state nor Globalism", *Environment and Planning*, 28, 1960-64
- Martin, E.(1990), "Puzzling out the Post- Fordist Debate: Technology, Markets and Institutions", *Economic and Industrial Democracy*, 11, 9-36
- Müftüoğlu, T.(1994), "Anadolu Sanayinin Yapısı ve Sorunları", *Anadolu Sanayinin Rekabet Gücü ve Üniversite Sanayi İşbirliği: İkinci Ulusal İktisat Sempozyumu içinde*, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları: Ankara, 11-26
- Park, S. and A. Markusen (1995), "Generalizing New Industrial Districts: A Theoretical Agenda and an Application from a Nonwestern Economy", *Environment And Planning*, 27, 81-104
- Prendergast, R. and H.W. Singer (1991), *Development Perspectives for the 1990's*, MacMillan: Hampshire
- Pınarcıoğlu, M. (2000), *Development of Industry and Local Change*, METU Faculty of Architecture Press: Ankara
- Schmitz, H. and B. Musyck (1994), "Industrial Districts in Europe: Policy Lessons for Developing Countries", *IDS Discussion Paper*, 324.
- Sen, A. (1983), "Development: Which Way Now?", *Economic Journal*, 93, 495-502.
- Sengenberger, W. and F.Pyke (1991), "Small Firms, Industrial Districts and Local Economic Regeneration", *Labour and Society*, 13, 1-16.
- TMMOB (1991), 1991 Sanayi Kongresi Raporu, TMMOB: Ankara